

NAHİDƏ İMANOVA
ADU
R.Behbudov ST. 134
nahida@mail.ru

VİRTUAL DÜNYADA NİTQ VƏ YAZI ARASINDAKI ƏSAS FƏRQLƏR

Xülasə

İstər real dünyada, istərsə də virtual dünyada insanlar arasındakı qarşılıqlı əlaqə danışıq və yazıya əsaslanır. D.Kristal “İngilis dilinin Kembric ensiklopediya”-sında yazır: “Speech is typically time-bound, spontaneous, face-to-face, socially interactive, loosely structured, immediately revisable, and prosodically rich. Writing is typically to be space-bound, contrived, visually decontextualized, factually communicative, elaborately structured, repeatedly revisable, and graphically rich language means” (2, s.28). Şəbəkə dilini maraqlı edən odur ki, bu dil hər iki tərəfə (həm nitqə, həm də yazıya) aid olan xüsusiyyətlərə əsaslanır (2, s.28).

Elektron poçtlar, çat qrupları, veb səhifələrin ümumilikdə bir cəhəti var. Onlar hamısında elektron qarşılıqlı təsir müşahidə edilir. Bu cür elektron qarşılıqlı təsirlərdə mövzu tamamilə xəyali olur. İştirakçılar arasında baş tutan bütün kommunikasiya yalnız virtual dünyanın qəhrəmanlarına, hadisələrinə və mühitinə istinad edir. Bu virtual dünyalar müxtəlif adlarla adlandırıla bilər. Belə virtual dünyalardan biri ingilis dilində qısaldılmış şəkildə yazılan MUDs-dir. Bu termin Muds şəklində də yazılır.

MUD termini mənşə etibarilə “Multi-User Dungeon” mənasını verir. Sözlərin izahını verək: Dungeon ‘əşdaha’, Multi-User isə ‘çox istifadəçi’ deməkdir. Yəni: “Əşdaha adı altında oynalılan oyunun çox istifadəçiləri” mənasını verir. Termin 1970-ci illərdə məşhur olan fantastik oyunu təsvir edir. Həmin zamandan günümüzdə qədər bu cür oyunlar (ingilis dilində onlara “D and D games”) kütəlvə şəkildə oynanılır. Bu oyunların konseptinə qorxu, tarix, elmi ədəbiyyat və başqa sahələr daxildir. Bunların hər birinin eyni orientasiyası var. Bu cür oyunlar ya qrup şəklində, ya da daha çox insanlar arasında oynanılır. Bu cür oyunlarda iştirakçılar həm yazıdan, həm də danışıqdan istifadə edirlər.

Açar sözlər: virtual dünya, nitq, yazı, fərq, oyun, şəbəkə dili

İnternet yazı sisteminin öyrənilməsində insan mədəniyyətinin təkamülü və mənşəyinin çox əlamətləri müşahidə edilir. İnternet yazı sistemini bir neçə kateqoriyaya bölmək olar (3, s.37): 1. Piktoqrafik yazı: bu sistem şəkilli işarələrindən ibarət olur. Onlar əks etdirdiklərini, göstərdiklərini xatırladır; 2. İdeoqrafik yazı: bu sistem şəkillərin və simvolların işlədilməsini əhatə edir. Onlar obyektləri və ideyaları piktoqrafik birləşdirməklə təqdim edirlər; 3. Növbəti sistem sillabarılar (hecalar) adlanır. Bu sistem hecaları göstərmək üçün birləşən işarələrdir; 4. Loqoqraflar: bu sistem birbaşa referenti göstərən simvollardan deyil, sözləri göstərən simvollardan ibarətdir; 5. Hərflər – bu sistem standard hərflər yığınınından ibarətdir. Bu hərflər qrafemlər adlanır. Onlar fonemlərin (məsələn, fərqli xarakterə malik olan sait və samit səslər) yazıdakı işarələridir.

Qrafemlər müəyyən işarələr yığınınından ibarət olur. Məsələn, təxminən iyirmidən otuz beşə kimi. Onlar dildə olan sözləri yazmaq üçün işlədilir. Hecalarda isə dillərdən asılı olaraq təxminən yüzdən çox simvol vardı. Qrafemlərdə durğu işarələri adı ilə tanınan qrafik simvollar işlədilir. Onlar əsasən yazılı mətnin düzgün tərtibatına köməklik göstərir. D.Kristal yazır ki,

internet ünsiyyətində durğu işarələri intonasiya, fasilə kimi prosodik vasitələrin yerinin düzgün müəyyən edilməsində əhəmiyyətli rol oynayır (3, s.35). İnternet əlifba yazıları xətti hesab edilir, çünki yazılan mətnlər hər hansı bir sistem ardıcılığı ilə, yəni xətti sistem üzrə yazılır. Məsələn, soldan sağa, yaxud sağdan sola, yuxarıdan aşağı, yaxud aşağıdan yuxarı. Qeyri-əlifba sistemlər isə istiqamət bildirən xəttilikdən asılı olmur. Çünki bu zaman simvollar səslərə nisbətən konseptləri daha aydın əks etdirir. N.Baron bu barədə yazır: “Əlifba yazısına məxsus olan əsas xüsusiyyət onun təsvir etdiyi dilin sintaksisi ilə uyğunlaşmasıdır. Bu zaman bəzi qaydaya uyğun olan müddəalara görə, tək fikirlərin birləşmələri mürəkkəb birləşmələrə çevirilir. Bu o anlama gəlir ki, piktoqrafik sistemlər canlı dilin sintaksisindən çox asılı olmur” (1, s.65). D.Diringer də bu məsələyə münasibətini bildirərək yazır: “Onlar (piktoqramlar) epizodların və hərəkətlərin ardıcıl sisteminin təqdimatını göstərmək qabiliyyətinə malikdir” (6, s.21).

Tədqiqatlar göstərir ki, vizual və fonetik yazı sistemi arasındakı balans yazının tərtibatında və üslubunda modallığı ortaya çıxardır (7, s. 19). Məsələn, maya dilində yazıya əsaslanan xeyli sayda fonetik simvollar mövcuddur. Bu fonetik simvollar piktoqrafik işarələrlə yanaşı işlənə bilir. Piktoqrafik işarələr dinamik yazılar üçün nəzərdə tutulur. Bir çox insan üçün onları bu cür oxumaq daha asandır. Bu səbəbdən də maya yazı sistemi hibrid, yaxud “qarışıq-modal” tiplidir. Bu zaman bir dilə məxsus olan yazı digər dilin yazısının başa düşülməsini asanlaşdırır (3, s.8).

Ən qədim “qarışıq-modal” yazı sistemi misir hiyeroqlifi olmuşdur (6, s.102). Təxminən eramızdan əvvəl 2,700-dən 2,500-ci illərə kimi misir hiyeroqlifləri əsasən ikonik formada olmuşdur. İkonlar konkret referentləri göstərmək üçün işlədilir. Məsələn, göz, zürafə, ayaqqabı, çörək, fleyta və s. Sonralar tədricən sistemdə mücərrəd referentləri təqdim edən saysız-hesabsız ideoqraflar yaranmağa başladı. Məsələn, qışqırtı, gəzinti, fasilə, göz qırpması və s. Konkret isimlər əsasən piktoqraflar, feillər isə ideoqraflar vasitəsilə cizilirdi (8, s. 364).

Müasir internet yazılarının çoxu qarışıq-modalıqdan daha çox ikilimodal tərkibli olur (11, s.180). İkilimodallığa yazının iki növü daxildir. Məsələn, yapon dili iki tam heca ilə yazılır-hiraqana və katakana. Bu hecalar əsasən çin dilindən götürülmüş işarələri tamlaşdırmaq üçün işlədilir. Deməli, yazı danışığı göstərmək üçün işlədilən ixtiyari vasitə hesab olunmur. O, (yazı) əsasən məlumatı kodlaşdırmaq üçün işlədilən mədəni vasitə hesab edilir (8, s. 8).

İlk alfabet sistem *abjad* olmuşdur (12, s. 100). Bu sistemdə bir simvol xüsusi samiti əks etdirir. *Abjad* yazı sistemi Yunanıstana çatanda sait simvollar da sistemə əlavə edilməyə başlandı. Bununla da daha mürəkkəb alfabet yazı sistemi yaranmağa başladı. Dünyanın digər yerlərində *abugidas* adlı yazı da mövcud olmuşdu. Bu yazının da samitləri əks etdirən simvolları mövcuddur. Bundan başqa, əlamətləri göstərən yazı da mövcud olmuşdu. Bu sistemdə simvollar səslərdəki fonetik xüsusiyyətləri əks etdirir (12, s.20). Məsələn, “dodaq” samitlərini, yaxud saitləri ayrıca vermək olur. Ən yaxşı cizgili yazı sistemi koreya dilinə aid olan *hangul* sistemidir. Bu sistemdə simvollar söz yazmaq üçün alfabet işarələrini sillabik bloklarla işlədir (3, s.8).

Fərqli mədəniyyətlərin internet yazışmalarını tədqiq edən M.Danesi və P.Paul yazırlar ki, romalılar yunan yazısını qəbul edəndən sonra əlifba yazısı qərb yazı praktikasında norma hesab olunmağa başlandı və bu, internet yazışmalarında oxşar simvollardan istifadədə müşahidə edilir (5, s.89). Hər bir əlifba işarəsi daha əvvəlki piktoqrafın üslubi dəyişikliyinə simvolik qalığı idi. Məsələn, alfabet işarəsi olan “A” Misirdə öküzün başını əks etdirmək üçün işlədilirdi. Eramızdan 1,000 il əvvəl sağdan sola istiqamətdə yazılan finikiya yazısı kənarlardan ox çəkməklə müşahidə olunmağa başladı. Əyilmiş finikiya fiquru sözün ilk hərfini göstərmək üçün işlədilməyə başlandı. Məsələn, *aleph* sözü üçün *a*. Soldan sağa yazan yunanlar finikiya fiqurunu fərqli yolla işlətməyə başladılar. Eramızdan 500 il əvvəl A bugünkü roma yazısında olduğu kimi düz vəziyyətdə işlədilirdi (4, s.33).

İnternet dilində işlədilən əlfaba yazı sistemi tədricən digər fərqli simvollarla qarışmışdır (7, s.149). Dürğu işarələri danışığın (prosodik xüsusiyyətlər, məsələn, intonasiya, fasilə və s.) qeyri-seqment xüsusiyyətlərini göstərmək üçün işlədilir. Saylar və digər qeyri-alfabetik simvollar həmçinin geniş alfabet simvollarla müşahidə edilir (8, s. 150). Məsələn, faiz işarəsi: “%”, valyuta işarələri: “\$”, “€” və digər müxtəlif işarələr. İngilis dilində “and” (və) işarəsini göstərən “&” və “at” sözünü göstərən “@” simvolu və s. nümunə verə bilərik (3, s.9). İstənilən yerdə internet dilinin, ünsiyyətinin araşdırılması, təsvir və təhlil edilməsi internet dilçiliyi üçün tədqiqat obyekti olur. Hazırda bu problemlə üzbəüzük.

Piktoqrafik yazı sistemi digər filogenetik növlərdən əvvəl işlənmişdir. Bu yaranma halı alimlərin iddia etdikləri kimi “tarixdən əvvəlki incəsənət” hesab edilir. F.Veysəlli bununla bağlı yazır: “Yazının və incəsənətin eyni ümumi mənşəyi vardır” (13, s. 17). Biz də bu fikirlə razılaşmalı oluruq. Günümüzdə intuitiv olaraq şəkil yazısının istənilən növünü, o cümlədən də emoji-ləri dərk edə bilirik. D.Kristal yazır: “Şəkli yazı instinkti görünür ki, insanın qanında vardır” (3, s.88). Uşaqlar ilk sözlərini deyən zamandan onlar heç bir məşq görmədən korazehin olaraq cızma-qara ilə məşğul olurlar. Bu da ona əsas verir düşünək ki, D.Kristalın iddia etdiyi kimi, bu qabiliyyət insanlarda doğuşdan mövcuddur və hazırda yazıya bu cür insan qabiliyyətinin yol açması bizi təəccübləndirməməlidir. Bu cür düşüncələr çoxdur. Bəzi alimlər iddia edirlər ki, bu vərdiş insanların qeyri-şüuri olaraq keçmişindən təzahür edən formadır və instinktiv olaraq uşaqlarda da müşahidə edilir (3, s.12). M.Danesi bununla bağlı yazır: “Arxeoloji araşdırmalar göstərir ki, insan cəmiyyətinin müəyyən atributları, məsələn, düşünmək qabiliyyəti, yaxud şüurlu olaraq nəyişə planlaşdırmaq və vərdişlərin bir-birinə ötürülməsi və s. kimi faktorlar dilin yaranması ilə bərabər ortaya çıxmışdı. Bu hal da verbal və qeyri-verbal (məsələn, jestlər və s.) formalarla insanlar arasından bir-birinə ötürülür” (4, s.5).

İnternetin özünəməxsus dili olduğu artıq isbatını tapmışdır. İnternet dilinin danışığ və yazı ilə oxşar və fərqli cəhətləri vardır. Əsas oxşar olan məsələ budur ki, yazıda ənənəvi situasiyalarda fərq hiss olunmur. Məsələn, hüquq dili, jurnalistlərin dili və s. Elektron poçt ünvanlarında, çatda (danışıqda), qısaldılaraq yazılmış mesajlarda danışığın əsas keyfiyyətləri əks oluna bilər. Bu cür yazılarda zaman nəzərə alınır, gözlənilən, yaxud tələb olunan cəld cavablara ehtiyac duyulur. Bu cür cavablar şəffaf olur. Bu mesajların tez silinməsi, bəzi hallarda diqqətdən kənarda olması onlara tez vaxt ayrılmasını tələb edir.

Danışıqla əlaqəli olmaq baxımından skayp (Skype), feysbuk (Facebook) və internet danışığı (iChat) kimi vizual görüntülü danışıklar üz-üzə olan danışıkları olduğu kimi əks etdirə bilər. Vizual görüntü olmayanda cəld mesajlaşma təxminən dinamik güclə həyata keçirilir. Bu da söhbətin baş tutmasına gətirib çıxarır. Twitter və digər sosial şəbəkələrdə vaxtdan asılı olaraq hərəkətilik müşahidə olunmur. Sosial şəbəkələrdə insanlar adətən gələn mesajlara dərhal cavab verirlər. Elektron poçtlarda isə bəzi hallarda cavabların gecikməsini müşahidə etmək olar. Bloqqın və bir çox veb səhifələrdə cavabların verilməsi onu qəbul edənin seçimindən asılı olur, qəbul edən cavabı vermək istəsə belə, bəzi hallarda onu tam mənası ilə və vaxtında göndərə bilmir.

İnternet yazılarında oxşar əlaqələr tam anlamı ilə müşahidə olunmur. Əgər kimsə e-poçt ilə mesaj göndərsə, bu zaman həmin mesajda yazılan mətnin məzmunu digər bir mətnin məzmunu ilə eyniyyət təşkil edə bilməz, çünki digər resipient yazılan mesajdan xəbərdar ola bilməz. Hətta tələsik yazılan mesajlaşmalarda belə digər bir mesajlarla əlaqəni müşahidə etmək mümkün deyildir. D.Kristal haqlı olaraq iddia edir ki, hətta skayp kimi görüntülü danışma vasitələrində belə söhbət iştirakçıları bir-biri ilə tam anlamda əlaqəsi olan eyni danışığ, yaxud yazı üslubunu işlədə bilməz (82, s.22). Gəlin canlı ünsiyyətlərimizi, yəni üz-üzə söhbət etdiyimiz bir neçə vəziyyəti xəyalımızda canlandıraraq. Bir qədər əvvəl dediyimiz, cümləni, sözü əgər qarşı tərəf eşitməyibsə, olduğu kimi təkrar etməyə məcbur deyilik. Texnologiya

yetkinləşdikcə, hər şey dəyişdiyi kimi, internet söhbətlərinin quruluşunda da dəyişiklik müşahidə etmək mümkündür. İnternet söhbətlərində bizim gündəlik danışqlarımızda öyrəşdiyimiz, cəld qarşılıqlı cavabdehlik üslubu çatışmır, yaxud müşahidə olunmur.

Bu cür üslubların dilçilik baxımından araşdırılmasına ehtiyac vardır. D.Kristal yazır: “Qeyri-rəsmi söhbətlərin vacib xüsusiyyətlərindən biri onların reaksiya siqnallarının olmasıdır, şərh üslubları, ayrıcı sual formalarının (məsələn, “mmm”, “aha”, “you know”, “isn’t it?”) və s. vasitələr danışanı lazım olan təminedicilərlə əlaqə ilə təmin edir. Lakin bu cür əlaqələrin müşahidə olunmadığı situasiyalarda bir qədər çatışmazlıq müşahidə olunur. Bu zaman biz təsviredici vasitələrə ehtiyac hiss edirik” (8, s.22). Bəzi alimlər iddia edirlər ki, bu xüsusiyyətlərin çatışmamasının səbəblərindən biri bir çox internet interaksionalarının kəskin, soyuq, yad, yaxud antaqonistik qavranılmaclarına, başa düşülmələrinə şərait yaradır.

Bu vəziyyət belə izah oluna bilər ki, sən telefonda kiminləsə danışsən, o da sənə söhbətlərinə heç bir reaksiya göstərmədən qulaq asır. Təbii ki, bu cür üslubun narahat və qeyri-təbii vəziyyət yaratmasını vurğulamağa ehtiyac yoxdur. Danışq zamanı belə çatışmazlığın müşahidə olunması dilimizi digər hallarda olduğundan daha biçimsiz edir, deyə bilərik.

Yazı sistemi modallığı, yaxud yazı üslubunu genişləndirməklə inkişaf edir. İlk yazı sisteminin modallığı əsasən ikon formasında olmuşdur. İkon formalar oxşarlıq yolu ilə bir məfhumu göstərmək üçün işlədilir. Məsələn, *günəş* ikonu günəşi olduğu kimi əks etdirir və s. Əhatə dairəsini genişləndirmək üçün bu sistemlər də inkişaf edirlər, məsələn, xüsusi elementləri, yaxud digər sosial ehtiyacları əks etdirmək üçün yeni simvollar yaranır və s. İşarə sistemləri barədə ilk əhatəli araşdırma C.S.Pirsin əsərlərində rast gəlinib. C.Pirsin araşdırmalarından əvvəl ikon termini qorxulu fiqur surətlərini göstərmək üçün işlədilirdi. Bu termin hazırda da belə işlədilə bilər. Dini ikonlar əsasən dini fiqurları göstərir, lakin hər bir fiqurda xüsusi fərqləndirici detallara rast gəlmək olur. Dini ikonlardakı üz ifadələrində əsasən qaraqabaqlıq və dindarlıq ifadəsi əks olunur. Bu o səbəbdəndi ki, onlar öz referentlərinin əsl reproduksiyacları deyildir. Onlar əsasən eskiz, yaxud cizgi formasında çəkilirdi.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Baron N. Always on: language in an online and mobile world. Oxford: Oxford University Press, 2008, 304 p.
2. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language. Cambridge: Cambridge University Press, 3rd edition, 2010, chapter 57, 1036 p.
3. Crystal D. Txtng. Oxford: Oxford University Press, 2008, 256 p.
4. Danesi M., Paul P. Analyzing Cultures. Bloomington: Indiana University Press, 1999, 413 p.
5. Danesi M. On the Metaphorical Connectivity of Cultural Sign Systems. “Signs and Society” 1, Toronto: University of Toronto Press, 2013, p. 33-50.
6. Dinger D. The alphabet: a key to the history of mankind. Volume 1. Britain: Funk and Wagnalls Press, 1968, 473 p.
7. Everett A. Digitextuality and click theory: these on convergence media in the digital age. In A.Everett and Jon T.Caldwell (eds.), New Media: Theories and Practices of Digitextuality. New York: Routledge, 2003, 274 p.
8. Fromkin V., Rodman R. An Introduction to Language. USA: Harcourt Brace College Publishers, 1993, 544 p.
9. Mahmudov M. Ə. Kompüter dilçiliyi. Bakı: Elm və Təhsil, 2013, 352 s.
10. Russell P. The Global Brain. New York: Tarcher, 1983, 228 p.

11. Saenger P. Space Between Words: The Origins of Silent Reading. Standford, CA: Standford University Press, 1997, 480 p.
12. Sapir E. Language. New York: Harcourt, Brace, and World, 1912, 200 p.
13. Veysəlli F.Y. Dilçilik Ensiklopediyası. I cild. Bakı: Mütərcim, 2006, 514 s.

N.Imanova

The differences between speech and writing
in virtual world

Summary

The article deals with the differences between speech and writing in virtual world. It states that the internet is an electronic, global and interactive medium, and each of these properties has some consequences for the kind of language found there. The article draws attention to the differences between speech and writing. It states that speech is typically time-bound, spontaneous, face-to-face, socially interactive, loosely structured, immediately revisable, and prosodically rich. Writing is typically to be space-bound, contrived, visually decontextualized, factually communicative, elaborately structured, repeatedly revisable, and graphically rich language means. The article states that e-mails, chatgroups, and the Web have one in common. They are all electronic interactions.

The language of virtual world is stated to totally imaginary. The internet writing system can be divided into some groups. They are: pictographic writing; ideographic writing; logographs, alphabets, etc. It states that graphic may refer to all aspects of written language such as typewritten, handwritten, and printed text. It states that typewritten text is not observed to be relevant. A lot of new facts about the language of the virtual world have been touched upon in the article. The lists of literature cover the sources having referred to in the article.

Key words: virtual world, speech, writing, difference, game, netspeak

Иманова Н.

Отличия между устной и письменной
речью в виртуальном мире

Резюме

В статье рассматриваются различия между устной и письменной речью в виртуальном мире. В нем говорится, что Интернет является электронной, глобальной и интерактивной средой, и каждое из этих свойств имеет некоторые последствия для типа языка, который там встречается. В статье обращается внимание на различия между устной и письменной речью. В нем говорится, что устная речь, как правило, ограничена во времени, спонтанна, лицом к лицу, социально интерактивна, слабо структурирована, сразу же доступна для пересмотра и просодически богата. Письменная речь, как правило, должна быть пространственной, надуманной, визуально деконтекстуализированной, фактически коммуникативной, тщательно структурированной, многократно

пересматриваемой и графически богатой языковой средой. В статье говорится, что электронная почта, чат-группы и Интернет имеют одну общую черту. Все они электронные взаимодействия.

Язык виртуального мира считается совершенно мнимым. Система интернет-письма может быть разделена на несколько групп. Это: пиктографическое письмо; идеографическое письмо; логотипы, алфавиты и т. д. В нем говорится, что графика может относиться ко всем аспектам письменного языка, таким как машинописный, рукописный и печатный текст. В нем говорится, что машинописный текст не считается актуальным. В статье было затронуто много новых фактов о языке виртуального мира. Списки литературы охватывают источники, на которые есть ссылки в статье.

Ключевые слова: виртуальный мир, устная речь, письменная речь, различие, игра, интернет-жаргон

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 21.06.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 02.08.2019

Filologiya elmləri doktoru, professor Leyla Cəfərova tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.